

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Маркович Х.М.,

*асистент кафедри цивільного права та процесу
Національного університету «Львівська політехніка»*

УДК 340.12

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Проблематика правових цінностей повсякчас перебуває під пильною увагою науковців. Правові цінності як багатогранне явище свого часу досліджувалися та продовжують вивчатися багатьма науками – соціальними, гуманітарними, правовими. Нині серед науковців немає єдності думок та підходів до визначення поняття «правові цінності». Таким чином, розмежування в тлумаченні суті, змісту та значенні правових цінностей можна пояснити як багатоплановістю цієї категорії, так і методологічним плюралізмом, характерним для сучасної юридичної науки. Отже, доцільним буде проведення детального аналізу вказаного поняття та визначення ролі правових цінностей у суспільному житті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічну основу дослідження правових цінностей і їхньої ролі в житті суспільства та держави становлять праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Т.О. Андреева, А.Н. Бабенко, О.О. Бандура, Н.А. Вахитова, К.В. Горобець, Г.С. Мальцев, А.А. Микешина, Ю.Н. Оборотов, П.М. Рабінович, О.М. Сидоренко, Є.О. Харитонов, а також низки інших науковців з теорії держави і права та інших гуманітарних і соціальних наук. У доробку вказаних учених досліджувалися правові цінності та власне цінність права.

Мета дослідження полягає у розкритті змісту, сутності, природи правових цінностей та визначенні їхньої ролі в особистому житті людини, розвитку громадянського суспільства та правової системи загалом.

Виклад основного матеріалу. Правові цінності посідають особливе місце в системі соціальних цінностей та у національних правових системах. Вони впливають як на поведінку людей, так і на механізми та інститути її регулювання, тобто закони й установи. Цінності невіддільні від ідеалів, вони формують правову і політичну свідомість. Саме цінності визначають теоретичні й моральні основи політичної й правової систем, на їхній основі створюються політичні платформи й програми [13, с. 83]. Очевидно, що правові цінності стають і цінностями держави, оскільки вони відображаються в законодавстві у вигляді правових норм, зобов'язуючи дотримуватися їх усіх членів суспільства.

Загальновідомо, що цінності присутні у всіх сферах життя людини і суспільства, визначаючи їхні орі-

єнтири, переваги та інтереси. Зазвичай цінність позначає щось значуще та особливе для людини. Цінності посідають вагомe місце в правовому житті суспільства, оскільки слугують провідними орієнтирами для соціуму, інтегрують його та сприяють розвитку.

Насамперед слід з'ясувати, що саме позначає поняття «цінність». Як слушно зазначає В.В. Шишко, цінність – це об'єктивна властивість фактів, подій, речей, відносин мати певну (позитивну) значимість для особи чи групи осіб. Отже, право є цінним через те, що має певне позитивне значення для суспільства. Оціночні погляди суб'єктів на правову реальність виражаються в аксіологічних орієнтаціях та настановах [14, с. 19]. Для цінностей характерним є безпосередній зв'язок з сенсом людського життя та з сенсом права, оскільки правові норми та правові принципи настільки мають сенс, наскільки мають ціннісне наповнення та обґрунтування.

Досліджуючи питання цінностей, американський вчений Т. Парсонс зазначив, що цінності – це найвищі принципи, які виробляє будь-яка соціальна система для збереження своєї єдності й цілісності, забезпечення саморегуляції і консенсусу як у різних підсистемах, так і в системі загалом [10, с. 30]. Враховуючи такий підхід, цінності постають нормативним і соціальним регулятором життя кожного громадянина та суспільства у цілому.

Статус цінностей у праві здатні набувати різноманітні явища матеріального та ідеального характеру – предмети й блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонування), ідеї, ідеали, соціальні інститути тощо [6, с. 176]. Зазначені явища відображають правові цінності, оскільки вони засновують право і правопорядок, ідеально обґрунтовують норми права, а також фіксуються й охороняються юридичними нормами.

Як слушно зазначає М.Г. Патей-Братасюк, цінностями у праві виступають і матеріальні, і духовні утворення: норми, угоди, ідеали, ідеологія, правові інститути тощо. Особливо значимими правовими цінностями, що є водночас високими ідеалами і мають статус принципів права, вважають такі: справедливість, свобода, формальна рівність, гуманізм, добро, істина, безпека тощо [11, с. 165].

Нині в наукових колах не припиняється суперечка про об'єктивний та суб'єктивний характер цінностей як філософської категорії. Досі не виробле-

ний єдиний підхід до визначення поняття цінностей у зазначеному контексті [5, с. 12]. Вважаємо, що правові цінності виступають як об'єктивно-суб'єктивне явище, якому притаманний змішаний характер. Правові цінності носять об'єктивний характер, оскільки існують незалежно від свідомості суб'єкта, останній може лише правильно чи неправильно сприймати їх, а про суб'єктивний характер правових цінностей свідчить те, що вони створюються самими суб'єктами.

На думку Н.А. Вахітової, правові цінності – це досягнення юридичної науки, яка постійно розвивається, що утворюють передумови для формування на основі пізнаних принципів права, стійкої правосвідомості, об'єктивно необхідного правотворчого процесу, правового законодавства, форм його вираження, систематизації та реалізації відповідно до вимог законності та правопорядку. Разом із тим цим поняттям можуть описуватися конкретні соціально-правові явища, правові засоби і механізми, до яких відносяться: безпека людини в конфліктних ситуаціях, визначеність і гарантованість державою її прав, забезпечення істини і неупередженості під час вирішення юридичних суперечок; фундаментальні природні права людини, основоположні, демократичні правові принципи [4, с. 129]. Ми бачимо, що це поняття охоплює чималий правовий ансамбль уявлень про необхідну форму побудови правових відносин у суспільстві та державі у цілому. Правові цінності завжди відображають конкретні інтереси держави, суспільства та особистості зокрема.

А.М. Бабенко зазначає, що правові цінності – це пережиті людьми і зумовлені культурою форми позитивного ставлення до правової системи суспільства, які зумовлюють вибір поведінки, відповідний цій системі, а також юридичну оцінку подій [2, с. 48]. Правові цінності становлять ядро правової системи держави, охороняються нормами права та виражають мету права, яка полягає у забезпеченні єдності інтересів пересічного громадянина з інтересами держави.

Важливим кроком на шляху до утвердження правових цінностей та ідеалів у державі має бути розуміння та повага цінностей у правосвідомості громадянина, оскільки в особистісному відношенні до цінностей виражається повага до них. Тим самим кожна людина своєю моделлю поведінки щоденно демонструє своє ставлення до цінностей, зокрема правових.

Як спостерігається, протягом історичного розвитку людства ціннісні орієнтири в суспільстві постійно еволюціонували, Т.О. Андреева описує розвиток цінностей так: «Цей процес, з одного боку, детермінований культурно-історичними, науково-технічними та іншими реаліями, а з іншого – залежить від суб'єктивних устремлінь індивідів, їхніх потреб і бажань дотримуватися аксіологічних орієнтирів свого часу» [1, с. 12]. Очевидно, що цінності права як правові ідеали відображаються в принципах права та законодавстві в цілому.

Право у своїх нормах та інститутах виражає цінності суспільства, вони отримують друге народ-

ження у правових цінностях. Водночас саме право як засіб регулювання суспільних відносин та як культурне явище становить водночас і соціальну, і особистісну цінність [3, с. 125–126]. Безперечно, право саме по собі є цінністю, а також виступає об'єктом ціннісних відносин.

Сучасна правова аксіологія поєднала правові цінності у цілісну систему, до якої насамперед входять: справедливість, свобода, рівність, права людини, гуманізм, порядок тощо. Ідеї свободи, рівності та справедливості є незаперечними фундаментальними ідеями-принципами для права. Задекларовані як основні постулати кожної правової системи, вони набувають специфічного змістового забарвлення в різні історичні епохи та у різних культурних ареалах [7, с. 11]. Якщо говорити, для прикладу, про порядок, то він виражає соціальний мир між членами суспільства. Тоді як порядок встановлюється нормами поведінки та гарантується законом. Таким чином, ми можемо ототожнювати порядок з верховенством права, оскільки порядок у суспільстві буде домінувати доти, доки буде виконуватися закон, адже, дотримуючись закону, люди поведуться відповідно до встановлених норм. Однак закон, своєю чергою, частково обмежує природну свободу людини, оскільки він встановлює норми поведінки, які зобов'язують особу робити певні дії або утриматися від вчинення негативних дій. Звичайно, є значно більший арсенал правових цінностей, які становлять основу правових систем світу, ніж перелічено вище, однак можна сказати, що правові цінності незалежно від їхніх відмінностей між собою все ж таки мають однаковою цінність у всіх правових системах.

Як слушно зазначив у своїх дослідженнях О.М. Сидоренко, система цінностей задає ідеальну модель життя, належний устрій суспільства. Однак для того щоб втілювати ідеали в життя або принаймні підтримувати досягнутий стан, цінності мають бути втілені у певні стереотипи поведінки, тобто набути інструментального характеру. Норми і є такими «соціально-технологічними» втіленнями цінностей [12, с. 80]. Фактично кожному суспільству притаманна власна система правових цінностей, з якими мають погоджуватися всі його члени. Лише в цьому разі можна говорити про значущість, важливість та повагу до цінностей у суспільному житті.

Ціннісний ряд у правовій сфері представлений в двох аспектах: інтелектуальному та емоційному. В інтелектуальному аспекті правові цінності виражаються в правових нормах, юридичних конструкціях, правових принципах. Емоційний аспект представлений позитивними і негативними емоціями, сумнівами, вірою. Певною мірою це можна порівняти зі структурою правосвідомості, в якій виділяють два рівні: правова ментальність (глибинний рівень правового несвідомого) і правова свідомість (верхній рівень, представлений відношенням індивіда до навколишньої правової реальності). Стосовно ціннісного ряду правова ментальність буде пов'язана з емоційним аспектом, а правова свідомість – з інтелектуальним. Їх формування також буде відрізня-

тися як змістовно, так і за спрямованістю. Якщо правова ментальність і емоційний аспект правових цінностей формуються історично під впливом правової традиції і правового досвіду, то інтелектуальний компонент буде складатися в процесі правової комунікації індивіда й опосередковано його індивідуальним правовим досвідом [9, с. 43].

Онтологічно правові цінності можна розглядати як принципи, що визначають сенс буття як окремого індивіда, так і суспільства у цілому. Правові цінності виступають сполучною ланкою між особою, правовою культурою суспільства і правовою реальністю.

До специфічних рис правових цінностей можна віднести нормативний, ідеологічний характер та зв'язок з культурою. На наш погляд, така ознака як нормативний характер цінностей потребує суттєвого уточнення. Нормативність у цьому разі має розглядатися в широкому сенсі як моделювання, зв'язаність уявлень з якимись зразками (правилами, нормами) поведінки. Проте цілком очевидно, що формуються і такі правові цінності, які безпосередньо не закріплені в правових нормах, а напряду впливають на їхній зміст.

Крім цього, правові цінності здійснюють неабиякий вплив на юридичну практику, оскільки цінності не просто впливають на правову діяльність, а включені в неї, оскільки остання не може здійснюватися без ціннісних орієнтирів.

Спостерігаючи за культурним аспектом життя нашого суспільства, важко не помітити дефіцит духовності та моральності. Впродовж формування української державності роль морально-етичних та духовних цінностей суспільства значно зростала, проте очевидним є те, що вони ще не посіли пріоритетного місця в системі цінностей кожного громадянина. Для значної частини суспільства все ще характерні прояви озлобленості, нігілістичне ставлення до морально-духовних засад, низький рівень культури поведінки та мовлення, відсутність належно сформованого патріотизму. Формування державного суспільства, без сумніву, неможливе без утвердження нових взірців, ідеалів розвитку суспільства. Натепер без пропагування правових цінностей ми не в змозі розбудувати міцну, квітучу, правову державу, в якій кожен громадянин почуватиметься захищеним.

Не слід забувати, що Україна нині переживає важкі часи. Занепад економіки, політична боротьба, соціальні проблеми можуть стати поштовхом до втрати ціннісних орієнтирів певної частини громадян нашої держави. У такий час особливо великого значення набуває консолідуюча функція правової ідеології, яка полягає в згуртуванні зусиль всього українського народу. Об'єднане спільними цінностями та ідеологією суспільство зможе збагатити духовність народу, його культуру, зміцнити моральні та правові цінності. Саме вони слугують цеглинами для духовного будівництва особистості, суспільства та держави. Якщо людина та суспільство сповідують високі моральні та правові цінності, ми зможемо крок за кроком досягнути економічного, правового та соціального зростання.

Оскільки правові цінності є одним із видів цінностей взагалі, то необхідно відзначити, що вони відносяться до групи духовних цінностей. Вони виконують переважно регулятивну функцію. Отже, їхнє основне призначення полягає у створенні, підтримці і зміцненні соціального порядку та дисципліни, а також нормального функціонування суспільства.

Цінності в історії людства слугували своєрідними «духовними опорами», які допомагали людині пережити життєві труднощі. Вони дають змогу порівнювати свою поведінку з нормою, з ідеалом. Такими цінностями можуть бути поняття добра і зла, а пов'язані з ними погляди, переконання людей – ціннісними ідеями. Для пересічної людини цінностями є те, що має для неї певну вагу. Ціннісне ставлення людини до світу, до інших людей і, зрештою, до самої себе є ядром формування ціннісних орієнтацій особистості.

Ціннісна орієнтація – ціла система установок на ті чи інші цінності, у світлі яких індивід, соціальна спільність сприймає ситуацію і вибирає відповідний спосіб дії. Ціннісна орієнтація, як правило, передуює зовнішнім проявам особистості, виявляючи лише схильність індивіда до тієї чи іншої соціальної активності. Ціннісні орієнтації виявляються сукупністю уявлень про мету життєдіяльності людини та засоби її досягнення [8, с. 176].

Ціннісний аспект права розуміється як певна свобода вибору людиною своєї поведінки в процесі досягнення своїх цілей. Отже, правові цінності – це: конкретне вираження власної цінності права в практичному житті людей; визначеність і гарантованість прав, безпека людини в конфліктних ситуаціях, забезпечення істини, правди під час вирішення юридичних питань; фундаментальні природжені права людини, основоположні демократичні правові принципи; особливі правові засоби та юридичні механізми (все, що відносять до юридичного інструментарію), що забезпечують цінності права, гарантування прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного та індивідуального регулювання тощо [2, с. 51–52].

Таким чином, правові цінності є системою принципів, постулатів і суджень, які визначають ставлення окремого громадянина та суспільства в цілому до правової реальності. Основною формою їх існування виступають вироблені правосвідомістю узагальнені уявлення про бажану або навіть необхідну правову дійсність.

Висновки. Підбиваючи підсумки нашого наукового пошуку, хочемо відзначити, що в сучасних умовах нестабільності та духовного занепаду народу першочерговим завданням є формування у кожного громадянина власних ціннісних орієнтирів та поваги до права. Впевненість людини у тому, що право як таке є справедливим, стане поштовхом до визнання справедливості як однієї із цінностей права.

Нині на рамена українського народу покладається важливе завдання переоцінки цінностей. Очевидним є той факт, що ті цінності, які були значущими в певний історичний період, поступово здають

свої позиції в третьому тисячолітті. Становлення та утвердження правових цінностей як неминучий процес має велике значення на сучасному етапі розбудови української держави, оскільки вони постають базовим системоутворюючим елементом. Своєчасна розробка правових цінностей створить необхідні умови для максимально повного відображення в системі чинного законодавства базових цінностей і основоположних принципів, що, безперечно, сприятиме ефективному функціонуванню правової системи в цілому.

Отже, правові цінності, виступаючи ядром правової системи, відіграють провідну роль у процесі розбудови громадянського суспільства та держави. Вони постають ідеальними зразками, правовими феноменами, що визначають істинну сутність права, його основну мету та виконують роль правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Т.О. Від феномена людини до феномена. Донецьк : ДонНУ, 2002.
2. Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью : дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 ; Акад. упр. МВД России. Москва, 2002. 395 с.
3. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини в праві : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ України. 2000. 200 с.
4. Вахитова Н.А. Проблема понимания категории «правовая ценность». *Научный поиск. Экономика. Управление. Право* : материалы третьей науч. конф. аспирантов и докторантов / отв. за вып. С.Д. Ваулин. Юж.-Урал. гос. ун-т. Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2011. С. 127–130.
5. Горобец К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс. Одесса : Феникс, 2013. 218 с.
6. Кант И. Основы метафизики нравственности. Собр. соч. в 6 т. Т. 4. Москва : Мысль, 1965. 544 с.
7. Ляшенко В. Право, свобода та утопія. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ України*. 1998. № 1. С. 11–14.
8. Микешина А.А. Ценностные ориентации субъекта и формы их отражения в научном знании. *Философские науки*. 1982. № 6. С. 176.
9. Оборотов Ю.Н. Уровни постижения правовых ценностей. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія* : матер. Міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 39–43.
10. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии. *Социология сегодня*. Москва, 1965. С. 30.
11. Патей-Братасюк М.Г. Філософія права : навчальний посібник. Тернопіль, 2006.
12. Сидоренко О.М. Догма права як правова цінність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 76–81.
13. Удовик Л.Г. Формування правових цінностей в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 81–86.
14. Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 20 с.

Маркович Х.М. ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проведено сутнісний аналіз поняття «правові цінності» як суспільного та правового феномена. Розкрито зміст, природу та систему правових цінностей. Визначено їх роль в особистому житті людини, громадському житті та правовій системі загалом. Показано взаємозв'язок правових цінностей з принципами права та правовими нормами. Висвітлено моральний аспект правових цінностей на шляху державотворення.

Ключові слова: цінності, правові цінності, моральні цінності, правові норми, громадянське суспільство, правова система.

Маркович Х.М. ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ В ЖИЗНИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА: ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье проведен сущностный анализ понятия «правовые ценности» как общественного и правового феномена. Раскрыто содержание, природа и система правовых ценностей. Определена их роль в личной жизни человека, общественной жизни и правовой системе в целом. Показана взаимосвязь правовых ценностей с принципами права и правовыми нормами. Освещен моральный аспект правовых ценностей на пути становления государства.

Ключевые слова: ценности, правовые ценности, нравственные ценности, правовые нормы, гражданское общество, правовая система.

Markovych Kh.M. LEGAL VALUES IN LIFE OF CIVIL SOCIETY AND STATE: GENERAL THEORETICAL ASPECTS

In the article, an essential analysis of concept of “legal value” as a social and legal phenomenon has been conducted. Content, nature and system of legal values are disclosed. The role of legal values in personal life of a person, public life and the legal system as a whole are determined. A relationship of legal values with the principles of law and legal norms is shown. The moral aspect of legal values on the way of state creation is highlighted.

The article highlights the problem of overcoming legal nihilism in Ukraine and establishing legal values. It is determined that the legal values are inherent in a mixed character, they are both objective and subjective phenomenon. The necessity of formation of legal principles for more effective functioning of the legal system is substantiated. It is explored that the development of society and state is impossible without the propagation of legal values, which are legal models and ideals.

We consider not only the concept of legal values. First of all, we find out what denotes the notion of value in general. To do this, we made an in-depth analysis of the scientific approaches of theoretical scientists and concluded that values are the normative and social regulator of lives of citizens and society as a whole. We share the opinion that legal values influence a behavior of people and mechanisms of its regulation, that is, on the legal norms. It is the theoretical and moral basis of the legal system. In the article, the system of legal values, which includes justice, freedom, equality, human rights, humanism, and order is described. We consider the order as an element of the system of legal values. We have formed their own vision that the order can be partially equated with the rule of law, since the order in society will dominate as long as the law is enforced.

Two aspects of legal values are considered: emotional and intellectual. It is compared to structure of legal awareness, which also has two levels. It is investigated that legal values belong to the group of spiritual values. Their main purpose is to strengthen social order and discipline.

Based on a thorough analysis of legal values, our research has led to the following results. It is established that legal values form a core of the legal system of a state. They are protected by the law and express the purpose of law, which is to ensure a balance of interests of citizens with interests of a state. It is investigated that legal values have a close connection with legal ideology and moral values. The article demonstrates that the legal values are a powerful and effective legal instrument for influencing citizens' consciousness, in particular legal moral and spiritual. The affirmation of legal values is very important for the development of civil society and the legal system. It is proved that legal values are united in the system of principles, postulates and determine people's attitude to legal reality.

Key words: value, legal value, moral values, legal norms, civil society, legal system.